Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

**Bir Antropoloğun Oryantalizme İsyanı: “Müslüman Kadının Kurtarılmaya
İhtiyacı Var mı?”**

An Anthropologist’s Revolt Against Orientalism: “Do Muslim Women Need Saving?”

Hülya ŞEKERCİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İstanbul, Türkiye

MA. Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences

Istanbul, Turkey

sekerchulya@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0822-9745>

Atıf Bilgisi / Reference Information

Şekerci, H. (2021). Bir Antropoloğun Oryantalizme İsyanı: “Müslüman Kadının Kurtarılmaya
İhtiyacı Var mı?”, *Journal of Social Sciences*, 31, 238-242

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29238/tbd.2007.54754>

Makale Türü / Article Types: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / The Article Arrival Date: 11.11.2021

Yayınlanma Tarihi / Publication Date: 20 Aralık / December 2021

Yayınlanma Sezonu / Publication Season: Aralık / December 2021

Cilt / Volume: 31

Sayfa / Pages: 238-242

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

Eser Değerlendirmesi: Lila Abu-Lughod, *Müslüman Kadının Kurtarılmaya İhtiyacı Var mı?* Çev. Hazar Gümüşsoy, İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2021, 344 s. (ISBN: 9786257303095)

**BİR ANTROPOLOĞUN ORYANTALİZME İSYANI:
MÜSLÜMAN KADININ KURTARILMAYA İHTİYACI VAR MI?**

Kilisenin hegemonyasını sarsan bilimsel bilginin yarattığı domino etkisi, pek çok geleneksel algı biçimini yerle bir etti. “Kutsal”ın kilise duvarlarıyla çevrelenmesiyle sonuçlanan bu değişim, Batı’daki modernleşme sürecini başlattı ve insanın kadim “anlama” gayretinde de büyük bir kırılmaya neden oldu. Bu süreçte hayatı, evreni, insan ve toplumu holistik biçimde anlamlandıran kutsal metinlere referansın yerine ikame edilen “bilimsel bilgi”, varlığın yasalarını açıklama görevini üstlenmişti. Bununla birlikte Batılı düşünürler, yalnızca “doğa” değil insanın kendi edimleri üzerinde de yoğunlaşarak doğa bilimlerini taklitle “sosyal bilimleri” ortaya çıkardı. Doğa bilimlerinin ulaştığı yasalarla cesaretlenen düşünürler “Tanrı gibi kesin bilgiye ulaşabileceklerini” (Gulbenkian, 2018, 59) düşünerek toplumsal yasaları bulmak için yola koyuldular. Bu yolda yeni dünyayı anlamlandırma iddiasında olan sosyal bilimcilere tabiri caizse dinî lider rolü verildi (Gulbenkian, 2018, 59). Bu pozitivist misyon, Keyman’a göre, pozitivist yöntemi, doğayı ve ötekini “açıklanması, denetlenmesi ve dönüştürülmesi gereken bir nesne olarak görmektedir” (Keyman, 1999, 29).

Doğa bilimlerinin bağrında gelişen sosyal bilimlerin “evrensel” olana ulaşma hedefi, “nomotetik” bir seyir izlemesine neden oldu. “Evrensel yasaları” yakalama konusunda oluşan özgüven ise, Kıta Avrupa sınırlarını aşarak “tüm dünyanın ancak kendi yollarını takip etmesiyle kurtulacağına” duyulan keskin inancı içinde barındırıyordu. Ancak araştırmanın hem özne hem de araştırılan/nesne olduğu vasatta nomotetik giysinin “vakıa”nın bedenine tam oturmadığı da zamanla anlaşılmaya başlandı. Özellikle, “üniversite dışında yer alan kâşiflerin, seyyahların ve Avrupa güçlerinin sömürge idarelerinde görevli memurların çalışmalarıyla başlayan antropolojik saha çalışmaları, araştırmacıların kafasını karıştırdı (Gulbenkian, 2018, 31). Kendi ülkelerinin iç ve dış sömürgelerinde yaşayan halklar üzerinde başlayan çalışmalar her farklı kültürün “kabile” olarak tanımlanamayacağını gösterince özellikle ilk antropologlar, çoğunlukla ideografik bir epistemoloji uygulayarak yasalara ulaşma talebine direndiler” (Gulbenkian, 2018, 31).

Batı dışı toplumlara yönelişle birlikte, sosyal bilimlerin pozitivist/evrensel bir epistemolojiye ulaşma iddiası giderek daha fazla eleştirildi. Bugüne gelindiğinde ise “sosyal bilimlere çağa damgasını vuran politik-ideolojik motiflerin yön verdiği” daha net şekilde ifade edildi (Özlem, 2015, 92). *Evrensellik Mitosu* başlığıyla yayınlanan kitabında Özlem, “sosyal bilimlerin evrenselciliğinin Batı merkezci bir ideolojiye hizmet ettiğini belirtirken “evrenselliğe içtenlikle inananların içtenlikle evrenselliği dayattığını” vurgulamaktadır (Özlem, 2015, 12). Başka bir deyişle, evrensellik iddiasında bulunanlar, “öteki” için de neyin doğru olduğuna karar verme yetkisini kendilerinde görmektedir. Batı dışı toplumlara evrensellik dayatması, Şahin’e göre “elitler eliyle yürütüldü”. Ona göre elitler “Batı dışı akademilerde bilimsel bilgi ile modern bağlam arasındaki ontolojik suç ortaklığını görmedi. Oysa “özelde sosyoloji, bilimsel merceği neyi nasıl göreceğini ayarlayan ontolojik, epistemolojik ve metodolojik varsayımları nedeniyle modern sosyal gerçekliğe takılı kalmıştı. Üstelik bu gerçeklik Batı dışı toplumlara aktararak tekelleştirilip evrenselleştirilmişti” (Şahin, 2019, 76).

Sosyal bilimlere yönelik bu ve benzeri eleştiriler pek çok zeminde sürdürülürken Edward Said, özellikle Batı’nın hegemonik söylemine muhalif olan sosyal bilimcilerin alet

çantasına çok önemli bir kavram hediye etti. Said’in “oryantalizm” adını verdiği bu kavramsallaştırma, kitabın yazıldığı tarihten beri Batı-Doğu dikotomisini çözümleyen, toplumun tüm katmanlarına sızdırılmış Doğu’ya ait yargıların yalnızca bir “söylem”den ibaret olduğunu deşifre eden anahtar bir kavramdır. Said için oryantalizm, Avrupa/Batı/Biz ve Şark/Doğu/Onlar arasında bölünen dikotomik bir dünyada gücü elinde bulundurduğu varsayılan Batı’nın, Doğu’ya ilişkin saptamalarını, meşrulaştırılıp egemenlik kurduğu bir alandır (Said, 2001, 12-13, akt. Okutan, 2019, 365). Said’in Batı’nın Doğu üzerinde kurduğu hegemonyayı deşifre etmek için kullandığı oryantalizm, Keyman’a göre Avrupa merkezci kurguya keskin bir eleştiridir (Keyman, 1999, 28). Dolayısıyla Batı’nın “öteki” hakkındaki söylemine eleştiri getiren her düşünürün uğramadan geçemediği bir düşünsel durak olan oryantalizm, Okutan’a göre bilimsel yazın ve basında çok yaygın olan ideolojik tavrı çözümlmek için oldukça işlevseldir (Okutan, 2019, 367). Üstelik oryantalizm, söylemini “açık” bir şekilde dillendirdiği gibi “örtük” olarak da devam ettirir. Okutan, bu örtük söyleme dikkat çekerken “bilinç dışı ve dokunulmaz bir alan içinde üretilen söylemle etnografik incelemeler, roman, hikâye ve seyyah yazıları aracılığıyla Doğu’nun, arkaik, tehdit unsuru, şehvet düşkünü, patriarkal vb. bir tipoloji içinde resmedildiğini” belirtir (Okutan, 2019, 365).

Oryantalizm ve “Kurtarılmayı Bekleyen Doğulu Kadın” Retoriği

İster açık istek gizli şekilde olsun, Doğulu kadın ve sorunları hakkında oluşan şarkiyatçı literatür, oryantalizmin röntgenini çekmemiz için oldukça güçlü argümanlar sunar. Bu konuda Konty, haremın içinin tamamen görülmemesine rağmen şehvet içeren tabloların oluşturulduğuna dikkat çekerken Balzac’ın Arap kadın imgesi üzerine yazdıklarının dehşet verici şekilde rencide edici olduğunu belirtir ve ekler: “Doğu bin bir gece masallarına çevrilmiştir. Lüks, arzu, tembellik, hayalperestlik, mutlak iktidar, ihtişam ve sefalet... Doğu uygarlıklarını oryantalist olmayan, daha önyargısız bir yaklaşımla incelemeyen kadının yitirilmiş tarihini ortaya çıkaramayız” (Konty, 2002, 131).

Oryantalizm, çarpık bakış açısıyla kadın tarihini ön yargısız biçimde ortaya koyamıyorsa bu görevi üstlenen feminizm, layıkıyla sorumluluğunu yerine getirebilecek midir? Batılı bilgi anlayışının eril kimliğine karşı radikal bir karşı duruşla doğa ve sosyal bilimlere meydan okuyan feministler (Wallerstein, 2007, 205), Batılı evrensellik dayatmasına da karşı durdular. Ne var ki ataerkil kaynaklı evrensel dayatmalara karşı duran feminist hareketin, farklı kültür ve dinî algıların ayırdına vararak farklı biçimlerde “kadın sorunları”yla ilgilendiği söylenemez. Özlem’in bahsi geçen kitabında vurguladığı gibi evrensellik karşıtı düşünceler, yeni başka evrenselcilikleri ortaya çıkararak çatışma yaratmaktadır (Özlem, 2015, 15). Böylelikle feminist harekette de “evrensellik” iddiasında bulunarak “öteki”ni dışlayan, “insan”ı kültür, din, coğrafya gibi çok çeşitli faktörlerin bileşkesinden azade gören yaklaşım sürdürülmektedir. Ulukütük, “Ontolojiye Politik Tahakküm: Feminizm ile Oryantalizm (Kırlı) İttifakının Gölgesinde Aile” makalesinde belirttiği gibi;

“Feminizm, kendisini kadın-erkek ilişkilerinde tercih edilebilecek bir alternatif görmekten çok zorunlu ve evrensel bir durum olarak görmek ister. Kanaatimce feminist teorinin veya feminist hareketin hem kendini zorunlu ve evrensel görmesi hem de cinsiyetin toplumsal bir inşa olduğunu iddia etmesi, kendisi gibi düşünmeyenleri mahkûm eden ve kendisinin buyurduğu dışında bir tercihte bulunanları yargılaması ve aşağılayıcı kavramlarla temsil etmesi oryantalizmle yaptığı işbirliğinin bir sonucudur” (Ulukütük, 2021).

Oryantalizmin oluşturduğu Doğu imajına benzer şekilde feminist hareketin de dindar kadınlar hakkında ön yargılı davrandığı belirtilmelidir. Öyle ki, “Batılı feministler dinî olarak aktif kadınların ‘yanlış bilinç’ sahibi olduklarını, gerçek yönelimlerini yanlış tanımlayarak dinin bir baskı unsuru olduğunu fark edemediklerini iddia etmişlerdir” (Inger, Furshet, 2020, 332). Yine aynı eserde, dinin indirgemeci bir şekilde yorumlanarak

“ataerkillik fikrinin sıklıkla toplumsal cinsiyet ve din arasındaki ilişkinin karmaşıklığını göz ardı ettiği vurgulanmış, bütün dini gelenek ve uygulamaları baskıcı güçler olarak görme eğilimi olduğu ifade edilmiştir” (Inger, Furshet, 2020, 334).

Dünyanın farklı coğrafya ve kültürlerinde yaşayan Müslüman kadınların tek tipleştirilerek “kurban” olarak görüldüğü vasatta, aydınlanmanın aykırı çocuğu feminizm “öteki kadın”ları “kurtarma” misyonunu üstlenmiştir. Söz konusu tavrı “kibir” olarak niteleyen antropolog Lila Abu-Lughod, oryantalist ve feminist bakış açısının kurtarıcı misyonuna meydan okuyan bir çalışma yayınlamıştır. Yazarın, üstenci, evrensellik iddiası taşıyan ve “seküler mesih misyonu” yüklenmiş aydınların temel argümanlarını sarsacak *Müslüman Kadının Kurtarılmaya İhtiyacı Var Mı?* başlığıyla yayınladığı eser (Abu-Lughod, 2021), yerleşik oryantalist algıları güçlü bir şekilde sorgulamaktadır. Kitap; giriş bölümünün ardından “Müslüman Kadının (Hâlâ) Kurtarılmaya İhtiyacı Var Mı?”, “Yeni Sağduyu”, “Ahlaki Haçlı Seferlerini Yetkilendirmek”, “Töre Cinayetlerinin Cazibesi”, “Müslüman Kadın Haklarının Toplumsal Yaşamı”, “Haklar Alanında Bir Antropolog”, “Sonuç: İnsanlığın Dil Değişkeleri” bölümleri ile teşekkür, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır.

Kitap, oryantalizmin Doğulu kadına söylemsel yaklaşımını sorgulamanın yanında bilimsel bilginin “nomotetik, pozitif ve ilerlemeci” anlayışına da karşı çıkmaktadır. Zira Lughod, yaptığı saha çalışmalarında genel geçer kurallar koymanın zorluğunu görmektedir. Yüksek lisans tezi için iki yıl kaldığı Mısır’daki bedevi topluluğundaki deneyimleri Arap Müslüman toplumundaki kültürel ve ahlaki yaşamın karmaşıklığını anlamasını sağlar (Lughod, 2021, 13). Antropolog ve sosyologların yazdığı itinalı etnografiler, çekilen canlı belgesel filmler, arşivlerde çalışanların yayınladığı tarih araştırmaları, bu toplumlardan kadınların yazdığı romanlar, şiirler ve makaleler, uzmanların katkıda bulunduğu hukuk ve yasal reform araştırmaları hepsi muazzam bir çeşitliliği teyit etmektedir (Lughod, 2021, 25). Bu çeşitli ve girift yapıyı yazar, “Bu kadınların yaşantılarının özgünlüğü benim antropolojinin kültürleri sosyal bilimsel genellemelerle tipikleştirme eğilimi olarak hissettiğim şeye meydan okuyordu” ifadesiyle açıklar (Lughod, 2021, 13). Lughod, saha çalışmalarında tanıdığı “kadınların yaşamları baskı, seçme hakkı ve özgürlük gibi kavramların onların yaşamlarının dinamiğini ve niteliğini tam yakalamak için “kör aletler” olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Lughod, 2021, 39). Böylelikle, “Doğulu kadınların ‘kendilerine özgü’ yaşadıkları ikilem ve zorluklarla karşılaşan yazar, Batılının “kendi kültürü tarafından baskı altında tutulan bahtsız Müslüman kadın” hikâyesi arasındaki uçurumu” görmektedir (Lughod, 2021, 19). Bu uçurum onun günlük hayatında karşılaştığı bir durumdur. Yazar bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Mısır’ın kırsal kesimlerinde karşılaştığım kadınlarla deneyimlerimi, Amerikan medyasının sunduklarıyla veya akşam partilerinde, doktor ofislerinde, çocuklarının futbol oynadığı saha kenarında, benim Ortadoğu ile ilgili yazdığımı öğrendiklerinde insanların öylesine ettiği sözlerle bağdaştırmak zor şey. İnsanların ne kadar kolayca Müslüman kadınların hakları olmadığını varsaydıklarına hayret ediyorum” (Lughod, 2021, 13).

Sahada gördükleriyle oryantalist söylem arasındaki çelişkiyi göstermek isteyen Lughod, yaptığı çalışmayla “Ortadoğu kadınlarıyla ilgili pek az şey bilinmesine rağmen çok güçlü önyargıları olan kamuoyuna alışılmadık bir şey sunmak ister. Zira, hayatlarını tanıdığı kadınların her birisi dogmaları sorgulamaya zorlamaktadır” (Lughod, 2021, 18). Buradan hareketle, Müslüman kadın haklarıyla ilgili nasıl düşünmemiz gerektiğini çözme teşebbüsü olarak söz konusu kitabı yazmıştır (Lughod, 2021, 18).

Oryantalist bakış, Doğulu kadın ve onun sorunlarına nasıl bakacağımız konusunda bir çerçeve dayatırken, yazar bu bakış açısının çarpık yönlerini deşifre etmektedir. Ona göre “baskı altındaki Müslüman kadın” imajı, Amerika’nın Afganistan’ı işgal etmesinin ardından onları kültürlerinden kurtarma misyonu ile irtibatlandırılmıştır (Lughod, 2021, 16). Afganistan işgaline sunulan bu bahaneyi medya şevkle karşılamış ve kadınların baskı gördüğü hikâyelere ilgi duymuş ve konuyla ilgili kitaplar “en çok satan kitaplar” listesinde

yer almaya başlamıştır (Lughod, 2021, 16). Yazara göre bu verimli alanı gören Amerikalı feministler, kendi sorunlarını bırakıp küresel konulara dikkat kesilince feminist hareket canlanmış, ülke içi konulardan küresel konulara geçiş yapılmıştır (Lughod, 2021, 17). Böylelikle Amerikalı feministler, harekete geçmesi kolay, zorla örtünme veya töre cinayetleri gibi başlıklara yoğunlaşmışlardır (Lughod, 2021, 17). Müslüman kadınların sorunları hakkında oryantalistlerin seçiciliğine de dikkat çeken antropolog, Filistinli kadının işgal nedeniyle yaşadığı sıkıntılarla ilgili imza kampanyası bile düzenlenmediğini (Lughod, 2021, 60) söylemektedir. Yazara göre Batı ile “geride kalanlar” arasında en çok Müslümanlar tek tipleştirilmekte ve tehditkâr bir kültürün taşıyıcıları olarak takdim edilmektedirler (Lughod, 2021, 15).

Lughod’un dikkat çektiği önemli konuların başında kitabının başlığı da olan “Müslüman kadını kurtarılmaya ihtiyaç duyan birisi olarak kurgulamak” yer almaktadır. Bu durumu başlı başına problemlili bir durum olarak gören yazar, öteki kadınları kurtarma projelerinin bir üstünlük duygusu ile bağlantılı olduğunu söyleyerek bu durumu “kibir” olarak nitelendirir. Bu durumla ilgili olarak yazar, şu çarpıcı soruyu sorar: “*Müslüman kadını kurtarma amaçlı ahlaki haçlı seferleri yetkilerini nereden almaktadır?*” (Lughod, 2020, 40). O, “kadınları kurtarma retoriği”nin tepeden bakmacı niteliğine (Lughod, 2021, 67) örnek olarak 1906’da Kahire’de yapılan kadın misyonerlerin “Müslüman Kız Kardeşlerimiz” isimli derlemesi örneğini verir. Bu derlemede yaklaşım, Doğulu kadınların “kendi kendilerine seslerini çıkaramayacakları için onlar adına bir çağrı yapılması”dır (Lughod, 2021, 68). Sadece belirli şekilde giyindikleri için Müslüman kadınların failer olmadıklarını ve kendi adlarına konuşamayacakları varsayılmaktadır (Lughod, 2021, 20). Oryantalist ve feminist bakış açısına karşı argümanlar sunan Lughod, Müslüman kadınların tek tipleştirilmesine karşı olanların Doğulu kadınların çektiği sıkıntılara sessiz kalmadığını da vurgu yapmaktadır. Ancak yazar, söz konusu kadınların çektiği sıkıntıların sebepleri ve doğasının genel geçer yargılardan uzaklaşarak daha dikkatli şekilde incelenmesi konusunda ısrarcıdır (Lughod, 2021, 23).

Yazar, *Müslüman Kadının Kurtarılmaya İhtiyacı Var mı?* isimli kitabında Doğulu kadınlarla ilgili “töre cinayetleri” başlığının Batılı zihniyet için nasıl bir cazibe kaynağı olduğunu vurguladığı bölümde olayların nasıl çarpıtıldığını da örnekleriyle açıklar (Lughod, 2021, 149-185). İffetin merkezî konumda yer aldığı toplumların “kadına karşı şiddet” tekeline sahip olmadığını belirten yazar, bu duruma Amerikalı ve Avrupalı gazeteciler, yargıçlar, avukatlar ve psikiyatrların şahit olduğunu belirtir (Lughod, 2021, 165). “Töre cinayetlerinin Batı’yı ve onunla özdeşenleri güçlendiren rahatlatıcı fantazma işlevi gördüğünü” söyleyen Lughod, Doğu kültürünün “şiddet tekeline sahip” gibi görünmesine karşı çıkar. Zira töre cinayetleri yalnızca bazı ırk, ulus ya da azınlık grupları için “kültüre has” görülmektedir (Lughod, 2021, 165). Lughod’un oryantalist bakış açısına karşı çağrısı, “peçelileri ve başkalarını kurtarma çağrılarını geride bırakıp dünyayı daha adil bir yer hâline getirmenin amaç edinilmesidir. Bunu yapabilmek içinse Lughod’a göre farklılıklara saygı göstermek gerekir” (Lughod, 2021, 70).

Görüldüğü gibi oryantalist bakış açısına temelden karşı çıkan yazar, saha çalışmalarında gördüğü çeşitlilik ile Müslüman kadına yönelik ön yargılar arasındaki uçuruma dikkat çekmek istemiş; bu konu üzerinden Batı’nın ilerlemeci/pozitivist yaklaşımını eleştirmiştir. Bu nedenle kitap, “Doğulu kadının sorunları” retoriğinin oryantalist bakış açısından kurtarılacak akademik bir zemine taşınması için oldukça önemli uyarılar içermektedir. Bu uyarılar dikkate alındığında “insan”ın din, gelenek ve kültürle yoğrulan yapısını göz ardı eden, “ilerlemeci bakış açısının tek merkezli ve tek nesnel” (Okutan, 2019, 372) yaklaşımlarının yerine vakıa ile daha fazla örtüşen metodolojiye ulaşma umudu yeşerecektir. Aksi takdirde, Batı dışı toplumların “modern olana takılı kalan” sosyal bilimlerin yöntemleriyle anlaşılmaya çalışılması, doğru çıktılar alınmasını engelleyecektir. Zira, her ne kadar sosyal bilimlerin klasik yaklaşımı kendi içinde eleştiri olsa da kuruluş

aşamasındaki ilerlemeci/pozitivist evrensellik dayatması, Lughod'un deyimiyle Batılının "kibri" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kibrin karşısına sağduyulu, vakıayı da hesaba katan yöntem ve tekniklerle çıkmak en iyi cevap olsa gerektir.

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, Lila. *Müslüman Kadının Kurtarılmaya İhtiyacı Var mı?* Çev. Hazar Gümüşsoy. İstanbul: Ketebe, 2021.
- Gulbenkian Komisyonu. *Sosyal Bilimleri Açın*. Çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Metis, 2018.
- Lee, Wallerstein (ed.). *İki Kültürü Aşmak*. İstanbul: Metis, 2007.
- Furshet, Inger - Repstad, Pal. *Din Sosyolojisine Giriş*. Ankara: Birleşik. Çev. Halil Aydınalp - İhsan Çapçioğlu, 2011.
- Keyman, Fuat. "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu". *Doğu Batı Dergisi*. Sayı: 06 Kaygı (Şubat-Mart-Nisan 1999), 139-150.
- Keyman, Fuat. "Toplumbilimlerinde Yorumbilgisel Yaklaşım ve Modernite/Sekülerleşme Söylemini Anlamak". *Doğu Batı Dergisi*. Sayı: 09 Söylem Üstüne Söylem (Kasım-Aralık-Ocak 1999), 57-77.
- Konty, Oliver. "Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine". *Doğu Batı Dergisi*. Sayı: 20 Oryantalizm-1(Ağustos-Eylül-Ekim 2002), 120-136.
- Okutan, Birsan Banu. "Oto-Oryantalist Söylem ve Başörtülü Müslüman Kadın Kimliği". *Kadın Olmak: İslam, Gelenek, Modernite ve Ötesi*. Haz. H. Şule Albayrak. 364-396. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Özlem, Doğan. *Evrensellik Mitosu*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2015.
- Şahin, İlkey. "Sosyolojik Bir Bilginin Soy Kütüğü: Sekülerleşme Teorileri". *Sekülerleşme Tartışmaları*. Haz. M. Ali Kirman - Volkan Ertit. 71-111. Ankara: Kadim, 2019.
- Ulukütük, Mehmet. Ontolojiye Politik Tahakküm: Feminizm ile Oryantalizm (Kırlı) İttifakının Gölgesinde Aile. <https://www.ilmcephesi.com/ontolojiye-politik-tahakkum-feminizm-ile-oryantalizm-kirli-ittifakinin-golgesinde-aile/> (4 Mart 2021).